

НАЦИСТСЬКИЙ ОКУПАЦІЙНИЙ РЕЖИМ

УДК 94(477):355.1-058.65:(411.16)“1939/1945”

© **Дмитро СЛОБОДИНСЬКИЙ**

ЖИТТЯ ДІТЕЙ У ПЕРІОД ГІТЛЕРІВСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ УКРАЇНИ

Проаналізовано гітлерівську політику щодо населення України. Висвітлено життя дітей на окупованій території. Продемонстровано психічний стан окупантів, методи знищення та використання дітей як біологічного матеріалу. Розглянуто факти порятунку єврейських дітей українцями.

Ключові слова: Україна, Друга світова війна (1939 – 1945), окупація, євреї, український народ, священики, діти, порятунок, нацисти.

Період Другої світової війни став трагедією для всього людства. Невимовного тягара зазнало й населення України, на території якої відбувалися запеклі бої та коїлися звірячі злочини окупантів. В особливо тяжких умовах опинилися діти, яких війна фактично приречла на загибель. Саме вони як найвразливіша категорія населення (відсутність життєвого досвіду, несформованість психіки та залежність від дорослих) змушені були ставати дорослими ще в дитячому віці. Діти – майбутнє будь-якої держави, цвіт нації, тому вивчення цього питання в контексті воєнних подій є досить актуальним і на сьогоднішній день.

Життя дітей та підлітків у період гітлерівської окупації СРСР тривалий час розглядалося через призму комуністичної ідеології, що й позначилося на виданнях тих років, матеріал у яких подавався в загальних рисах з акцентом на звірячих злочинах гітлерівських військ та переможних діях Червоної армії. Так, у період війни виходять праці, які опосередковано розповідають про життя дітей на окупованих територіях [5]. Щоб посилити патріотичний дух у молодіжному середовищі, був опублікований збірник спогадів на основі матеріалів Краснодарської підпільної організації «Молодая гвардия» [21].

У перші післявоєнні роки з'являються праці узагальнюючого характеру, у яких абсолютно нівелювалася проблема життя, а точніше, виживання дітей у період війни [39]. У наступні десятиліття в співавторстві В. Клокова, І. Кулика та І. Слинька вийшла праця, у якій дослідники розповіли про дитячі роки громадян УРСР, а також проаналізували гітлерівську політику та вплив, який вона мала на молодь у період окупації [13].

У колі науковців 1970 – 1980-х рр. як одне з основоположних порушувалося патріотичне виховання дітей, що базувалося на участі маленьких громадян у різних рухах Опору (М. Коваль, В. Кучер. – С. Лаута, А. Синіцин, П. Тронько та ін.) [14; 16; 17; 36; 37].

Отож в історичній літературі радянського періоду питання про долю дітей у період гітлерівської окупації України висвітлено досить фрагментарно, оскільки по завершенні війни в СРСР значна кількість інформації замовчувалася. Це передусім стосувалося дітей, чиїх батьків насильно вивезли на роботи до Німеччини, та дітей, батьки яких воювали в лавах УПА.

Ще одним невирішеним питанням у післявоєнній радянській історіографії залишається уніфікація національностей. Так, для підсилення впливу гітлерівських злочинів науковці намагалися не виокремлювати горе єврейства з-поміж інших національностей, представляючи це у загальномасштабній трагедії всіх радянських громадян [27].

У роки незалежності України світ побачили праці, позбавлені політичної заангажованості. Такі науковці, як В. Анякіна, Б. Белашов, Ю. Давидич, П. Добров, Н. Івчик, О. Малецький та А. Подольський, вивчають життя дітей у період гітлерівської окупації на території України [1; 3; 6; 9; 12; 20; 10]. Детальніше це питання висвітлювали Ж. Ковба і І. Левітас, які сконцентрували увагу на вивченні дитинства саме єврейських дітей [15; 7].

Попри відсутність владного тиску на авторів, їхні праці все ще залишаються несинтезованими, тобто розрізненими з погляду узагальнюючого та регіонального аспектів.

Незважаючи на значну кількість праць, присвячених нацистському окупаційному режиму та Голокосту на території України, на сьогодні немає наукових робіт, які б повною мірою висвітлювали жертвовність українського народу в порятунку єврейства, зокрема дітей цієї національності. Найінформативніший потенціал щодо висвітлення цього питання містить електронний ресурс пошукового центру «Яд Вашем» в Єрусалимі.

Отже, науковці зробили значні кроки у вивченні цього проблемного питання. Однак попри накопичений матеріал та нові методологічні підходи, питання долі, зокрема виживання дітей у період гітлерівської окупації, залишається відкритим.

До початку Другої світової війни Управління расової політики НСДАП підготувало ідеологічну основу для знищення населення на майбутніх завойованих територіях. НСДАП представила різноманітні політичні, расові та історичні теорії, які виправдовували зверхність арійців над іншими нечистокровними народами.

Основні ідеї, пов'язані з подальшою долею населення України, були викладені в генеральному плані «Ост» райхсфюрера СС Генріха Гімmlера, остання редакція якого, згідно з показами доктора Ганса Еліха, була підготовлена в 1940 р. [4, 15].

Генеральний план «Ост» складався з двох частин. Перша називалася «малий план» і містила найважливіші завдання на найближчий час. Друга

частина – «великий план», де розглядалися перспективи тривалого розвитку на 25 – 30 років після закінчення війни. Відповідно до цього плану території гітлерівської Німеччини мали простягатися до лінії озера Ладога – Чорне море в районі Кримського перешийка. Так, Третій райх мав би охоплювати Польщу, Чехословаччину, прибалтійські країни, за винятком Фінляндії, а також значну частину Радянського Союзу. З означених територій планувалося виселення більш ніж 50% населення, яке там проживало. Не важко здогадатися, що під словом «переселення» передбачалося цілковите знищення людей, за винятком дітей, яких мали поневолити та онімечити. Отож цей план мав на меті поетапне зменшення кількості населення на захоплених територіях.

З висновку судово-медичного експерта, учасника Державної комісії з розслідування німецько-фашистських злочинів у період Другої світової війни, кандидата медичних наук Ф.Й. Шкаравського: «Є багато шляхів для підризу біологічної сили народу... Метою німецької політики стосовно населення... є доведення народжуваності... до більш низького рівня, ніж у німців... відносяться до плодovitих народів і українці. Засобами пропаганди, особливо через пресу, радіо, кіно, листівки, статті, брошури, звіти, ми [гітлерівці. – Авт.] повинні постійно нав'язувати думку про те, що шкідливо мати багато дітей.

Слід пропагувати також добровільну стерилізацію, не допускати боротьби за зниження смертності немовлят, не навчати матерів догляду за грудними дітьми та проведенню профілактичних заходів проти дитячих хвороб.

Слід скоротити до мінімуму підготовку... лікарів за цими спеціальностями, не надавати жодної підтримки дитячим садкам та іншим подібним установам. Наряду з проведенням цих заходів у сфері охорони здоров'я не повинно чинитися жодних перешкод розлученням. Не повинна надаватися допомога позашлюбним дітям. Не слід надавати яких-небудь додаткових привілеїв для багатодітних, не надавати їм грошової допомоги у вигляді надбавок до заробітної плати» [25, 12 – 13].

Згідно з декретом від 7 грудня 1939 р., Адольф Гітлер назначив Генріха Гімлера відповідальним за проведення національної політики Німеччини. Основним кроком Гімлера щодо національного питання стосовно населення України було онімечення громадян до 16 років. На цьому етапі передбачався селекційний відбір, критеріями якого була належність до арійської раси [4, 20]. У розпорядженні від 4 березня 1941 р. визначалися умови внесення до списку і правове становище жителів анексованих східних земель. Люди були поділені на чотири групи, за принципами, установленними в директивах Генріха Гімлера від 12 вересня 1942 р., у яких висвітлювалося питання про відбір жителів окупованих східних територій. Подальші секретні накази Гімлера від 9 і 16 лютого 1942 р. регулювали взаємини окремих груп із поліцейсько-адміністративної точки зору.

У цьому розпорядженні містилося уточнення, що стосувалося четвертої групи громадян з означеного списку. Так, батьки дітей цієї групи, що була призна-

чена для онімечення, могли негативно впливати на розвиток цього процесу, тому Гімлер рекомендував відбирати дітей у батьків із відповідними політичними поглядами та світоглядом для виховання в німецьких сім'ях.

На практиці ці дії райхсфюрера СС поширювалися й на українських дітей, серед яких переховувалися й діти єврейської національності. У розпорядженні 67/І від 19 лютого 1942 р. Головному управлінню штабу комісара Райха зі зміцнення німецької народності приписувалося проведення расових обстежень сиріт та названих дітей [4, 22].

Головне завдання, яке містилося в політичній програмі Третього райху, полягало в згуртуванні німецького народу шляхом біологічного та культурного знищення потенціалу населення окупованих територій. Про це свідчить низка директив, зокрема: документ від 25 листопада 1939 р. про спеціальний підхід до «расово повноцінних» дітей, підготовлений в Управлінні расової політики НСДАП; записка Генріха Гімлера від 15 травня 1940 р. «Про звернення до іноплеменних на Сході», у якій пропонувався щорічний відбір усіх 6 – 10 річних дітей у Генерал-губернаторстві та їхній подальший розподіл на расово повноцінних і тих, що до такої категорії не належать. У промові Гімлера, виголошеній перед вищим комскладом СС у Житомирі 16 вересня 1942 р., йшлося про пошуки для Німеччини хорошої крові або її знищення в разі, якщо вона дісталася ворогу [4, 102].

Гітлерівці брали в дітей пробу на групу крові, і ті, у кого вона була перша резус-фактор позитивна, ставали повноцінними донорами.

У Красному Березі (Гомельська обл., Білорусь) гітлерівці відібрали 10 990 дітей винятково білоруської та української національностей. Після лазні їх збирали в залі, а потім по черзі заводили в обладнані лабораторії, де викачували кров.

Після процедури дітей, які ще подавали ознаки життя, умертвляли, для цього в роті та губи мазали отрутою.

Щоб кров з організму викачати повністю, досить часто дітей підвішували під пахви. – Стискали груди. Для того, щоб кров не зсідалася, робили спеціальний укол, шкіру на ступнях зрізали або в них робили глибокі надрізи, щоб уся кров стікала в герметичні ванночки. Тіла дітей, аби замести сліди жахливих убивств, спалювали, тому ні на території табору, ні на його околицях не могли знайти жодного поховання [20, 40 – 41].

Про повторність дітовбивств свідчать жителі с. Рудня Озернянська Житомирської обл.: «...німецькі кровопивці взяли в госпіталі 25 дітей дошкільного віку, у яких вони взяли кров для своїх поранених бандитів. Від утрати крові діти померли» [43, 71].

Діти піддавалися онімеченню в тому випадку, коли окупаційна влада не мала припущення про їхнє «арійське» походження. Вони проходили селекційний відбір, який ґрунтувався на так званих расових, медичних і психологічних обстеженнях. Зі свідчень Ф.Й. Шкаравського: «Для ненімецького населення

Східних областей не повинно бути жодних шкіл. Для цього достатньо чотирікласної народної школи. Навчання в цій народній школі має зводитися до простої лічби, найбільше до 500, та вміння розписатися. Навіювання того, що божественна заповідь полягала в покорі німцям та бути чесним, стараним і слухняним.

Уміти читати... не потрібно. Крім школи цього типу, в Східних областях не повинно бути жодних шкіл. Батьки, які бажають дати своїм дітям хорошу освіту в народній, а потім і у вищій школі, повинні клопотати про це перед вищими органами військ СС та поліції» [25, 9]. Підтвердженням цих слів є створена в Житомирі спеціальна школа для неповнолітніх дітей, яких завербували з Харкова та інших міст України. Тут дітей навчали німецької мови та виконувати тимчасову роботу. У такий спосіб гітлерівці прагнули прищепити аморальні вчинки, викликати у дітей ненависть до свого народу, виховати їх відданими «яничарами» [41, 24].

Абвер набирав «учнів» і до розвідувальних шкіл. Критерієм відбору були діти віком від 8 до 14 років, як правило, з репресованих радянською владою сімей або безпритульних. Їхня доля була передбачуваною, оскільки гітлерівці спонукали дітей до здійснення розвідувально-диверсійної роботи. У відповідь на це НКВС СРСР видав Указ від 20 лютого 1942 р. «Про посилення оперативно-чекістської роботи з виявлення агентури розвідувальних органів, що воюють з СРСР». Згідно з цим документом, у воєнний час навіть дітей за найменшої підозри в шпигунстві могли стратити.

У роки гітлерівської окупації українських земель при кожній армії діяла спецчастина, яка складалася із представників поліції та СС. Мета айнзацгруп полягала в знищенні неблагонадійних осіб. Ці айнзацгрупи насамперед полювали на єврейське населення України. Про це свідчить повідомлення надзвичайної державної комісії, яка встановила, що німецько-фашистські загарбники, які тимчасово окупували Львівську обл., дістали наказ від гітлерівського уряду «...пограбувати, а потім фізично знищити поголовно все єврейське населення – від грудних дітей до старих... Слідуючи своїй людиноненависницькій расовій теорії, німці приступили до виконання плану цілковитого винищення єврейського населення...» [40, 6].

За наказом райхсфюрера з охорони здоров'я від 11 березня 1943 р., який був спровокований поразками гітлерівської армії на фронтах, до примусових робіт залучалися й вагітні жінки, яким переривали вагітність для підвищення працездатності [4, 23].

У зв'язку з масовими арештами, стратами й виселенням до гетто та концентраційних таборів, а також зважаючи на поширені хвороби, діти стали найвразливішою ланкою суспільства. Вони часто залишалися сиротами, тому старші за віком відповідали за своїх молодших братів та сестер. Малолітні діти в пошуках харчів – як поодиночі, так разом і з дорослими, переважно жінками та людьми похилого віку – блукали окупованими землями України. Гітлерівці не дотримувалися вікового цензу у сфері судочинства, тому покарання, як правило, прово-

дилися на місці. За будь-які «злочини» діти відповідали на рівних правах із дорослими.

Законом від 6 листопада 1943 р. (набрав чинності з 1 січня 1944 р.), що діяв на анексованих територіях і стосувався молоді віком від 14 до 18 років, було встановлено, що діти, яким не виповнилося 14 років, не несуть кримінальної відповідальності; але якщо дитині на момент скоєння протиправних дій виповнилося 12 років, то за розглядом справи така дитина буде вважатися 14-річною. Але ця норма не перешкоджала безчинствам гітлерівців, оскільки залишалася лише на папері [4, 54]. Підтвердженням цього є свідчення Наухіли Михайлівни, яка станом на 1942 р. проживала у Львові й бачила, як «на вулиці під дамбою ... на п'яти підводах німці везли близько 80 дітей, їх охороняв місцевий поліцейський. До нього підійшов гестапівець і наказав убити дітей. Коли той відмовився, гестапівець застрелив поліцейського, а сам почав хапати з підводи дітей за ніжки і розбивати їх голови об колеса воза, а трупи дітей знову закидав у віз. Так цей дітовбивця по-звірячому знищив усіх дітей, які перебували на підводах» [40, 10 – 11].

У процесі масових розстрілів, зважаючи на велику кількість жертв, людям інколи вдавалося вижити. Серед дорослих були й діти, але попри шок та вразливу дитячу психіку, шансів на подальший порятунок фактично не залишалося. Так, у м. Олександрія місцем розправи був тир, розміщений у дворі артполку. Дітей розстрілювали разом із дорослими. Очевидцем таких жахливих акцій в Олександрії стала Ангеліна Чернецька, яка свідчила: «Семирічний єврейський хлопчик – наш сусід. Його німці застрелили з усіма рідними і близькими, але він виліз із ями, весь закривавлений ... із страшним блиском дитячих очей. Приїхала поліція й забрала цей напівтруп добивати в тюрмі, де розстрілювали всіх євреїв» [20, 26 – 27].

Під час масових розстрілів досить часто гітлерівці, задля економії набоїв, вбивали дітей «голівками об колеса підвід, а деяких заживо хоронили...» [42, 46 – 47].

Життя дітей для окупантів нічого не значило, тому їх вбивали навіть задля розваги. Підтвердженням цього є свідчення Р.С. Киршнер: «Комісар гестапо Вепке на моїх очах зловив на вулиці, всередині гетто, 10-річного хлопчика, поставив його на коліна та змусив його скласти руки долонями разом і пригнути до них голову.

Як виявилось, Вепке посперечався з іншими катами, що перерубає хлопчика навпіл в довжину одним ударом сокири. Вепке довго примірявся, поправляв голову хлопчикові і, нарешті, ударом сокири розрубав хлопчика навпіл. Інші гестапівці гаряче вітали Вепке, міцно тиснули йому руку, заявляючи при цьому, що він добре навчився рубати» [40, 11].

Ставлення гітлерівців до населення окупованих територій вражає своїм цинізмом, неймовірною жорстокістю. Підтвердженням цих слів є рядки з листа гітлерівця своєму братові: «Неправда, що ми вбиваємо дітей. Ти ж знаєш, як у Німеччині люблять дітей. У моїй роті кожен поділиться останнім із дитиною.

А якщо ми ... знищуємо маленьких представників страшного племені, то це диктується державною потребою» [11]. Отож солдат Вермахту вважає безневинних дітей, національність яких визнана поза «законом», нижчою расою, яку практично ототожнює із звірами, а саме вбивство виправдовує поставленим наказом.

6 січня 1943 р. Генріх Гімmlер видав наказ, згідно з яким расово неповноцінних дітей потрібно відправляти на підприємства при концентраційних таборах у статусі учнів. Насправді цей наказ для дітей означав лише одне: непосильну рабську працю [4, 57]. Критерієм відбору дітей, як і худоби, був огляд зубів.

Здебільшого діти потрапляли до концентраційних таборів після арешту чи депортації до табору всіх членів родини. Частими в гетто були випадки, коли дітей брали в заручники й вимагали величезних викупів. Існування дітей, яким було менше трьох – п'яти років, гітлерівці взагалі не розглядали, оскільки від них не було ніякої користі для Третього райху. Крім того, спостерігалось постійне порушення сталого розпорядку життя в концтаборах та гетто. Життя дітей на захоплених нацистами територіях України було вкрай тяжким, а в застінках гетто та в концтаборах практично неможливим.

Про це дізналася Світлана Михайлівна Самойлова, коли потрапила до гетто в Сумській області зі своєю малолітньою донькою. Дівчинка хворіла, і від недоїдання поступово згасало її життя. Та один щасливий випадок урятував її від смерті. Учитель німецької мови із с. Засульє (Полтавська обл.) працював у німців перекладачем. Його син одружився з єврейкою, яку забрали з двома дітьми до цього гетто. Учитель просив у німців дозвіл, аби знайти свою невістку та внуків. Розстріли велися щоденно, тому коли педагог одержав дозвіл, то невістки вже не було, її стратили. Дідусеві вдалося знайти 13-річного внука, та пошуки внучки виявилися безуспішними. Тому він погодився забрати Світланину дитину як свою рідну, чим і врятував життя дівчинці [8, 15].

Серед масових розстрілів та суцільної антисанітарії найбільше дошкуляв дітям голод. І без допомоги дорослих вони були приречені на смерть, оскільки їх не брали на роботу, а значить, вони не могли заробити собі на харчі. Діти пухли від голоду. Спостерігалось загострення антагонізму серед єврейського населення. Ті євреї-фахівці, які працювали, могли отримати харчі, однак значна частина єврейського населення, що не могла працювати в тих нелюдських умовах, насамперед це були жінки і діти, перебували в гнітючому стані [40, 36]. Утім, ейфорія працевлаштованих тривала недовго. Постійна ротація, яку проводили нацисти, не залишала їм надії на життя, хоча певний час побутувала думка, що спеціалістів, які потрібні Райху, розстрілювати не будуть. Кожен, як міг, чіплявся за будь-яку роботу. Траплялися випадки, коли люди називали себе фахівцями в певній сфері, не маючи до цього жодного стосунку.

Натхненні гітлерівськими ідеями, окупанти щиро вірили, що населення України є другосортною біологічною масою, яку потрібно знищити, щоб очистити життєвий простір для арійців.

Вражаючим є той факт, що гітлерівці, немов одурманені своїми догмами, нещадно знищували українських євреїв, серед яких значний відсоток становили діти. Ідея масових убивств була настільки масштабною, що в неї було важко повірити, однак численні факти нацистських злодіянь прямо вказували на злочинну діяльність окупантів.

З перших днів безчинств гітлерівських зондеркоманд українці зрозуміли, що вбивство для них – справа звичайна. Питання полягало лише у швидкості дій, оскільки вище командування мало постійно звітувати про виконану роботу, від масштабів якої залежало заохочення фюрером.

Питання про прискорення роботи «конвеєрів смерті» було не менш важливим, ніж перемоги на фронтах, оскільки уповільнення дій зі знищення могли призвести до розголосу інформації, що призвело б до спротиву потенційних жертв. Ще одна проблема полягала в приховуванні численних слідів злочину, тому жертв спалювали або закопували, а на місцях захоронень висаджували зелені насадження.

Гітлерівці розробили довгостроковий план, що мав упроваджуватися на вже окупованих і тих, що завойовуватимуться, територіях. План «Ост» мав пропагандистський характер і був спрямований на унеможливлення шлюбів, що, зрозуміло, позначилося б на зменшенні народжуваності. У контексті цього питання популяризувалася стерилізація та переривання вагітності. На прикінцевому етапі, за критеріями добору, людей планували перетворити на рабів з їх повним виродженням.

Невдовзі населення України зрозуміло весь жах, пов'язаний із діяльністю нацистів на окупованій території. Євреї опинилися заручниками ситуації так само, як і інші жителі України. Вони не могли збагнути, чому через належність до єврейської національності приречені на смерть, а ще тяжче було це пояснити дітям, які мислять зовсім іншими категоріями.

Перед обличчям смертельної небезпеки український народ продовжував боротьбу за життя і здоров'я дітей, незважаючи на їхню національну належність. Ця боротьба точилася всупереч розпорядженням гітлерівської влади, яка під загрозою смерті забороняла надавати будь-яку допомогу євреям, зокрема беззахисним, ні в чому невинним дітям. Р. Венігер розповідала: «При німцях я працювала в дитбудинку, в якому знаходилося 120 дітей. Ніяких продуктів для їхнього існування німці не видавали. Бажаючи врятувати дітей від смерті, ми почали збирати продукти харчування в населення. Дізнавшись про це, німці розстріляли всіх дітей» [40, 10].

Багато дітей єврейської національності переховувало в себе місцеве українське населення, тому на цих дітей гітлерівці влаштували справжнє полювання. Про ці жахливі факти розповідала Наухіла Михайлівна, яка проживала в м. Львові на вулиці Бернштейна, 17. Сюди приїхав «комендант Янівського табору Вільгауз разом із гестапівцями й наказав їм ловити у квартирах і на вулицях дітей. Гестапівці почали облаву, 6-річний хлопчик Швейбер вистрибнув з автомашини,

в яку його посадили гестапівці, і став тікати. Гестапівці ганялися за ним по всіх поверхах будинку, упіймали хлопчика на третьому поверсі, схопили його за ноги й потягли сходами, а потім кинули в машину. Усіх спійманих дітей вивезли на Пясковню і там розстріляли» [40, 11].

Попри те, що українці переховували євреїв, траплялися випадки, коли вони їх і викривали. Так, на Черкащині «при появі карателів ховалися в льохах і спеціально виритих ямах. Фашисти знайшли їх і всіх перерізали ножами: 18 чоловіків, 55 жінок із дітьми...» [46, 21].

За роки окупації лише на території Полтавської обл. нацисти знищили 221 895 осіб мирного населення, з них 58 369 становили жінки і 11 256 осіб – діти [45, 115]. У результаті масового систематичного винищення із 43 775 дітей, які відвідували в 1941 р. школи Львова, станом на 1944 р. їхня кількість зменшилася в сотні разів: «Тільки по Залізничному району м. Львова з 5 000 дітей, які в 1941 р. відвідували школи, на час визволення міста виявилось всього 50 дітей» [44, 141].

Часткова реалізація гітлерівського плану забрала життя 3 000 256 цивільних громадян, з них 75 000 – дітей. Слід зазначити, що ці показники є досить заниженими.

З-поміж численних викриттів, за які українці розплачувалися життям, були і вдалі операції порятунку.

Досить складно було багатодітним єврейським сім'ям, оскільки через малолітніх дітей уникнути загрози практично було неможливо. Батьки-євреї досить часто йшли на власний страх і ризик, знайомлячись з українськими сім'ями, аби віддати власних дітей, щоб забезпечити їх від неминучої смерті. Молоде українське подружжя Михайло і Анна Парасюни було членами євангелістської громади в с. Стенжиці Надвепжанська Люблінського воєводства. Разом із батьками вони вирощували тютюн, який возили на продаж у Лодзь.

У квітні 1942 р., повертаючись із Лодзі додому, Парасюнам довелося кілька годин чекати потяга на вокзалі у Варшаві. У цей час до них підійшов незнайомец. Він назвався Юзеком Сандомиром і повідомив, що він єврей. Це здивувало Анну, оскільки на єврея він був несхожий. Розпитавши Парасюнів, хто вони і звідки, Юзек попросив їх забрати із собою його дітей. Разом вони попрямували до гетто, і Юзек пробрався всередину, попросивши Парасюнів чекати його в обумовленому місці. Через півгодини він повернувся в супроводі дітей-підлітків – Хаї, Іцка і Сари, які, імовірно, знали про плани батька, тому нічого не розпитували. Усі разом пішли на вокзал, де Юзек раптом вирішив, що Хаї краще повернутися до гетто. Іцик і Сара сіли разом із Парасюнами в поїзд. Діставшись наступного дня до села, Михайло й Анна вирішили сховати дітей у хліву. За тиждень у селі з'явився Юзек. Він забрав Іцка із собою, оскільки знайшов для нього роботу пастухом у сусідньому селі. За згодою Юзека Сару переправили до друзів – сім'ї Михайла та Ганни Гаратів. Йосипу й Ользі Гарат було близько сорока, у них не було дітей. Подружжя вело замкнений спосіб життя. Того дня, коли Сара прийшла до їхнього будинку, вона востаннє бачила батька і брата. Подружжя Гаратів дало

дівчинці українське ім'я Олена. Для неї почалося нове життя. Треба було звикати до звичаїв українського села, сільської праці та баптистської віри. Через рік дівчинка вже нічим не відрізнялася від ровесниць, які вирости в селі [29].

Ще одна, досить схожа історія порятунку єврейської дитини пов'язана з українкою Катериною Сенегою. У м. Жовква Львівської обл. вона працювала нянею в сім'ї Самуеля Манделя, торговця лісом. У Самуеля і його дружини Шейндель було четверо дітей, молодша з яких, Діна, народилася в 1935 р. Після окупації Жовкви, 28 червня 1941 р., влада заборонила не євреям працювати у євреїв, тому Катерині, проти її волі, довелося залишити Манделів й шукати іншу роботу. Утім, вона відвідувала вихованців, приносила їм фрукти й солодощі. Її візити тривали і після переселення євреїв до гетто, у грудні 1942 р. Під час епідемії тифу померли Шейндель та її син Зеліг.

25 березня 1943 р., коли німці почали ліквідовувати гетто, Люсі й Рузі Мандель удалося вмовити охоронця випустити їхню молодшу сестру Діну за межі гетто. Цілий день семирічна дівчинка блукала вулицями, а ввечері прийшла до няні. Катерина прийняла її і ховала у своїй квартирі до ранку. Вона розуміла, що не зможе ховати чорняву і чорнооку дівчинку в місті, де її родину добре знали, тому вирішила відвезти її в інше місце. В одному селі поблизу Перемишля Катерина розшукала сестру, яку не бачила багато років, і «зізналася» їй, що Діна – її позашлюбна дочка від єврея.

Сестра Катерини погодилася прийняти Діну до себе. Сама рятівниця вирушила до Перемишля на заробітки, але щотижня відвідувала дівчинку. Після звільнення від окупантів вони повернулися до Жовкви [30].

Участь у порятунку євреїв брали і поліцаї Львова. Українець на прізвище Качмарський (ім'я невідоме. – Авт.) разом з Абрамом Фінком до війни шили взуття. З окупацією Львова Качмарського призначили комісаром української поліції міста. У вересні 1941 р. почалася перша хвиля вбивств євреїв, і Качмарський прийшов до Фінків із пропозицією допомогти. Відтоді впродовж року комісар української поліції приносив продукти родині Фінків, яка складалася з голови сім'ї Абрама, його дружини Фейги та їхніх дочок Анни (1930 р.н.) і Белли (1934 р.н.). У листопаді 1942 р., після чергової акції, Качмарський прийшов до Фінків, які до того часу жили на території гетто, і повідомив їм, що вийшов у відставку. Він докладно розповів їм про майбутню долю євреїв Львова й порадив залишити гетто та знайти прихисток у центрі міста. Як варіант, запропонував маленьку взуттєву фабрику «Солід», на якій працювали шевцями два ченці Студитського ордена. Того ж дня сім'ю Фінків перевезли на фабрику, де про них дбали монахи Теодосій (у миру – Тадеуш Цебрінський) і Лазар (у миру – Лазар Шиян). Обидва ченці жили в Студитському монастирі на вулиці Петра Скарги у Львові.

У підвалі вони зробили для єврейської родини замасковане укриття, куди щодня приносили все, що потрібно для підтримки життя підопічних. Коли виявилося, що єврейські діти в цьому підвалі більше залишатися не можуть, Анну і

Беллу під вигаданими іменами перевели в дитячий будинок, що належав ордену Студитів. Задля безпеки їхні батьки залишалися на фабриці. Так єврейська сім'я Фінк з допомогою українців змогла пережити гітлерівську окупацію [31].

Порятунок євреїв українськими поліцаями не був поодиноким випадком, про це свідчить ще одна історія. Знищивши єврейське гетто в м. Луцьк, вороги повели мешканців на розстріл. Серед натовпу була й Сара зі своєю 9-місячною дочкою, яку народила в Луцькому гетто. На роздоріжжі вул. Володимирської та Львівської Сара підбігла до костелу й поклала дитину в кущі біля огорожі, потім повернулася в колону. Немовля знайшов поліцай Петро Кратюк, який повертався з чергування. Він приніс дівчинку додому. Його дружина Марія вже близько десяти років не могла завагітніти. Вона знайшла в пелюшках фото ймовірних батьків маляти, явно єврейського походження, однак заявила чоловікові, що дитини нікому не віддасть. Сусідка Васирина бачила, кого Петро приніс додому, прийшла до нього і висловила Марії припущення, що знайдена дитина – єврейська. Утім, Кратюк пригрозив, що задушить сусідку, якщо та посміє розповісти цю історію. Васирина запряглася мовчати [24, 137–138].

Гітлерівці використовували поліцаїв для арешту місцевого населення. Так, в одній з таких акцій у м. Олександрія (нині Кропивницька обл.) у провулку Луначарського висліджували й ловили місцевих жителів. Для цього перекидали прохідні вулиці, що ознаменувало початок чергової гітлерівської акції зі знищення жителів міста. За словами катів, акція відбувалася як помста за вбивство кількох німецьких офіцерів партизанами із з'єднання Іллі Діброви.

З-поміж юрби приречених на смерть одна жінка запримітила хлопчину і попросила людей пропустити його. Хлопець вийшов із натовпу, заховався за дерево, а поліцай, який супроводжував людей на загибель, удав, ніби не побачив дитини. Така його «бездіяльність» і врятувала життя хлопчині [20, 31].

Подібний випадок стався із сім'єю Малецьких. Німці з поліцаями організували облаву в одному з мікрорайонів м. Олександрія. Вони провели обшуки будинків, щоб виявити молодь для відправлення в рабство у Німеччину.

До квартири Малецьких увірвалися німець з поліцаєм, зробили обшук і забрали із собою дівчинку Валю. Її мати з молодшим сином пішли за нею. Вийшовши на площу Кірова, вони побачили вантажівку, біля якої за столом сидів німець. Поряд стояла молодь, за якою стежили гітлерівці. По одному юнаки підходили до німця, який занотовував на аркуші паперу їхні прізвища, привласнював іменний номер, який фарбою наносив на руку полоненим. Серед поліцаїв мати дівчинки побачила знайомого і звернулася до нього з проханням їй допомогти, щоб доньку не відправили до Німеччини. Оскільки дівчинці не виповнилось і 14 років (а німець оголосив, що всю молодь від 15 років зобов'язують до рабської праці), то знайомий поліцай уладнав це непорозуміння з окупантом. Однак нацист наказав Валі працювати в одному з госпіталів, розташованому в місті. Дівчина щодня мила скривавлену підлогу в госпіталі, де розміщувалися поранені гітлерівці, їй не раз доводилося бачити померлих. Такі жахливі

картини вплинули на дитячу психіку, але вона однак залишилася в місті зі своєю родиною [20, 33 – 34].

Цікавою є історія Марії Пилипівни Сановської, яка проживала зі своєю родиною в с. Антонівка Уманського р-ну Черкаської обл. У 1942 р. німці окупували село. Коли відбувалися наступальні операції, сім'я Сановських ховалася в погребі. За садибою родини був прикріплений поліцай, який увечері приносив дітям хліб і застерігав їх, щоб уночі не виходили з хати, бо молодь будуть забирати до Німеччини [38, 3].

Досить часто довоєнна дружба українських та єврейських дітей відігравала значну роль у їхньому порятунку в період окупації. Цю думку можна простежити на прикладі взаємин, які склалися між Катериною Стендзейко та Гершоном Гутом, що жили до війни в с. Янів Львівської обл. На початку війни Катерина влаштувалася працювати швачкою на фабрику, яка в травні 1943 р. розташовувалася на вулиці Янівській, що межувала з тутешнім гетто. Саме тоді вона зустріла 19-річного Гершона Гута, друга дитинства. Гут шукав можливості втекти з табору, і Катерина допомогла йому розробити план. Якимсь після роботи вона принесла Гуту цивільний одяг, і тієї ж ночі вони разом вийшли за межі табору. Катерина відвела Гершона до себе додому і впродовж двох місяців ховала його й піклувалася про нього. Жінка була заміжня, але на той час жила сама, оскільки її чоловік воював на фронті. Коли сусіди почали щось запідозрювати, Гершон Гут залишив будинок Катерини, щоб не наражати жінку на небезпеку. Вона провела Гершона на залізничну станцію, де чоловік сів у поїзд, що прямував у північному напрямку. Пізніше Катерина дізналася, що Гершон Гут усю війну прожив під вигаданим ім'ям на території Волинської обл. Після війни він оселився в Самборі, там і одружився [32].

14 вересня 1941 р. окупаційна влада м. Миколаєва оприлюднила наказ, згідно з яким 16 вересня усі євреї міста мали зареєструватися. Усіх прибулих розмістили на території єврейського кладовища, яке охороняла поліція. Попри заборону окупантів, діти мешканців с. Водопій, неподалік від місця утримання євреїв, ходили туди, приносили в'язням воду та харчі [22, 245].

Щодня групу євреїв виводили до джерела по воду на вул. Другій Інгульській. Користуючись нагодою, українські підлітки Ф. Бондар, М. Буртиш, А. Григоренко та М. Щербина відволікали охорону, чим допомогли втекти шістьом євреям, які в подальшому переховувалися серед українських сімей у с. Водопій [22, 245]. Тут уже помітне свідоме рішення хлопців, яке вони ухвалили самостійно.

Єврейські діти, що потрапляли до гетто, не мали жодних шансів вижити, оскільки помирали від голоду або від розстрілів. Однак траплялися випадки, коли їх рятували. 14 серпня 1942 р. у Львівському гетто священнослужителі таємно вивели і сховали в багатьох монастирях Львова та Львівської обл. 200 єврейських дітей, яким на замовлення виготовили документи, дали фальшиві посвідчення про хрещення та назвали українськими іменами. Завдяки таким діям удалося врятувати життя єврейським дітям [23, 256].

За сприяння митрополита Андрея Шептицького в 1942 – 1943 рр. отець Никанор, настоятель Студитського монастиря на вул. Петра Скарги у Львові, брав активну участь у порятунку єврейських дітей і розподілі їх по монастирях і притулках Західної України [33].

Лише впродовж серпня 1942 р. особистий водій митрополита Андрея Шептицького – Іван Гірний перевіз до монастирів Студитів в Уневі та Якторові понад 80 єврейських дітей. Схимник Данило в сиротинці при чоловічому монастирі в Уневі опікувався більш як 200 єврейськими дітьми [15]. За настановою митрополита Андрея Шептицького ієромонах Унівської лаври УГКЦ о. Даниїл Тимчина в дитячому будинку при монастирі переховував трьох єврейських хлопчиків [28].

Не залишив напризволяще єврейських дітей і отець Антон Навольський. Будучи парохом м. Товсте на Тернопільщині, він переховував дітей у парохіальному будинку, де разом із родиною церковного старости опікувався ними. Йому також удалося прихистити шість єврейських родин, яким він допомагав харчами та одягом. Отець О. Поберейко із с. Брюховичі в сиротинці Василіан надав прихисток єврейським дітям [15].

Священик Свято-Покровської церкви в м. Каховка Савелій Цибульников урятував єврейських дітей. 8 вересня 1942 р. десятки змішаних українсько-єврейських родин разом із сотнями дітей відправили до гетто. 29 серпня на християнське свято Усікновення глави Іоанна Хрестителя Савелій в облаченні священика прийшов до гетто. Він виголосив проповідь, у якій заявив: «Якщо дітей стратять, кров невинних опиниться й на його руках. Тому він краще помре разом із ними, а не житиме з усвідомленням цього гріха. Він додав, що православна церква не дасть благословення на вбивство невинних душ, а кожен, хто бере участь у цьому, буде проклятий».

Ця проповідь справила на адміністрацію гетто сильне враження, тому на честь святого дня дітей відпустили. Після звільнення дітей Савелій попросив їхніх батьків прийти до нього в церкву. Там вони отримали документ про хрещення з датою народження їхньої дитини. Серед цих імен були Борис і Георгій Ілляшенки. Савелій охрестив на самому початку окупації також їхню матір-єврейку БERTУ Бурланд. Мати немовляти Віктора Горелика отримала документ про хрещення сина на своє дівоче прізвище. Валентин та Світлана Ліфшиці, батько яких служив у Червоній армії, отримали сертифікати про хрещення на дівоче прізвище матері – Усенко. Священик порадив цим сім'ям залишити Каховку, оскільки побоювався, що дітей знову заарештують. В останні роки окупації хрещені діти жили у друзів або родичів за межами міста [34].

Досить часто єврейські подружжя, які перебували в партизанських загонах, щоб не наражати на небезпеку своїх дітей, віддавали їх українським селянкам, які про них могли подбати. Так, у серпні 1942 р., приблизно через рік після початку німецької окупації Вінницької обл., Євдокію Пустовіт відвідав сусід Іван Боднюк. Поспілкувавшись, він запропонував їй узяти на виховання єврейську дитину,

батьки якої були в партизанах. Боднюк знав батька цієї дитини по партизанській боротьбі й поважав його. Подумавши, зваживши на можливі ризики, пов'язані із приховуванням євреїв, Євдокія погодилася допомогти.

Минуло кілька днів, і дев'ятимісячний Льоня Мудрик з'явився в її будинку. Хлопчика принесла мати Зінаїда, уродженка містечка Іллінці Вінницької обл. Вона вперше бачила Євдокію, тому ніяк не наважувалася залишити первістка в незнайомій жінки. Утім, вона усвідомлювала, що, залишаючи сина в селі, дає йому шанс на порятунок, оскільки Льоня, народжений у суворих умовах Іллінецького гетто, не пережив би зими в лісі. Хлопчику змінили ім'я на Миколу та представили сусідам як дитину племінниці. Рідна мати щоночі відвідувала малюка [35].

Слід зазначити, що у переховуванні євреїв важливу роль відіграли саме українські діти. В українських сім'ях, де переховували приречених, діти мали завдання, невиконання яких звело б нанівець усі намагання українських праведників. Оскільки діти не викликали особливої підозри у гітлерівців, вони приносили їжу до місць переховування євреїв, допомагали в інших питаннях. Позаяк діти багато часу проводили на вулиці, то першими дізнавалися про небезпеку обшуків і сповіщали про це євреям.

Окремо слід звернути увагу на добродушність деяких німців, які співчували українцям. Яскравим свідченням цього є історія Тамари Севастянівни Нижник.

У перший рік війни Тамара Севастянівна жила з батьками в с. Старі Бабани Уманського р-ну Черкаської обл.

Біда почалася, коли німецькі солдати стали забирати молодих людей до концтаборів. Одного разу до родини додому прийшли німці й стали шукати молодь. На щастя, матері Тетяни Севастянівни вдалося сховати брата у шафі. Один із німців знайшов його, але промовчав, тим самим зберіг хлопцеві життя [38].

Схожий випадок допомоги німецьким солдатом стався із сім'єю Черняків. Борис Лазаревич і його молодший брат, перебуваючи в Ірпені (Київська обл.) в своєї бабусі Людмили, знали, як вона потерпає від місцевих мешканців, які доносили, що бабуся пов'язана з партизанами і ховає євреїв. Матір Бориса неодноразово забирали в гестапо. Зі слів Бориса Лазаревича Черняка дізнаємося: «Одного разу німецький солдат прийшов за нами, вивів нас із дому в лісок для розстрілу. Але раптом сказав мамі поганою російською мовою, хто нас зрадив. Я до сих пір пам'ятаю ім'я цієї зрадниці. Ще він сказав, що у нього теж є сім'я, діти, показав мамі їх фото, а потім відпустив. Сказав, щоб ми негайно тікали із села. Почалися наші поневіряння по селах Київщини... рятувалися у лісах як могли» [8, 22].

Траплялися добрі люди і в країнах-агресорах. Коли сім'ю Циганок викрали й перевезли до Австрії на примусові роботи, їх дала притулок австрійська сім'я в с. Унтеррейбрун Красдорфського р-ну, за 18 км. від Братислави. Австрійська сім'я співчувала українцям, оскільки їхній син загинув у роки війни під Сталінградом.

28 березня 1944 р. у подружжя Михайла й Катерина народилася донька Ніна. Хазяйка допомагала нянчити дитину. Цей факт переконує в тому, що співчуття

і людяність залишилися в серцях цієї австрійської родини, попри смерть їхнього сина [3, 62 – 64].

Не мали жодних гарантій на порятунок діти, яких вивезли в тил. Про це дізнаємося з розповіді Дели Натівни Балюри, яка народилася в с. Кілікія (нині Хмельницька, а до війни Кам'янець-Подільська обл.). Її батьків у перший день забрали до армії, а її саму віддали в дитбудунок, який спочатку знаходився в Шепетівці, а потім його перевели до Славути, далі – у Мордовську РСР. Під час переїзду із 1 200 дітей залишилося 340, оскільки керівники групи залишили дітей напризволяще, забравши всю провізію. Якби не турбота про дітей няні Лідії Максимівни Штокгольц, то вони померли б від голодної смерті [8, 2].

Таким чином, існування дітей в період гітлерівської окупації України було нестерпним. Через фізіологічні причини саме діти найбільше страждали від голоду. Вони були найменш захищеною ланкою суспільства, чим завжди намагалися скористатися нацистські загарбники. Убивство дитини було для них легкою справою. Оскільки діти не могли чинити опору, то гітлерівські кати безжально розправлялися з невинними маленькими громадянами країни, зокрема й під час масових розстрілів, таких, як Бабин Яр.

Над дітьми нацисти проводили експерименти, з них викачували кров для солдатів Вермахту, після чого залишали помирати. Частими були випадки переривання вагітності у жінок.

Діти не мали дитинства. Вони відразу ставали дорослими, оскільки часто росли без батьків і вся відповідальність за менших своїх братів і сестер лягала на їхні плечі¹. Гітлерівська влада, визнаючи лише доросле працездатне населення, прирікла дітей на неминучу смерть.

Щоб збільшити шанси на порятунок самих себе і своїх дітей, євреї віддавали їх в українські сім'ї, де вони відразу ставали рідними. Діти з українських родин ризикували не менше за своїх батьків, допомагаючи в переховуванні євреїв від гітлерівських катів. Станом на 2016 р. Рада національних товариств України визнала 140 дітей Праведниками України та українськими Праведниками народів світу.

Джерела та література:

1. Анякіна В. *Дети войны – свидетели войны* / Валентина Анякіна. – Сумы: издательско-производственное предприятие «Мрія – 1», 2015. – 120 с.
2. *Архів при Товаристві єврейської культури України*. – Ф. «Пам'ять жертв фашизму». Праведники України. Київська область. – Спр. 46. – Самбор О.Н. – 30.04.2002 р.
3. Белашов Б., Загребельний В., Вінтоняк М. *Це ми – діти війни*. Б.І. Белашов, В.В. Загребельний, М. І. Вінтоняк. – Донецьк: Донбас, 2012. – 400 с.

¹ Окремою сторінкою війни можна назвати смерті та скалічені долі дітей від необережного поводження зі зброєю. Ці трагедії як і в період, так і після її завершення ніхто не розслідував, але сумна статистика свідчить, що від смертельних трофеїв війни лише в Хмельницькій області загинули та отримали каліцтва понад тисячу дітей. (Поминальна книга «Діти війни – жертви війни». Редактор Федоришин В.В. – Хмельницький: Видавець П.П Цюпак А.А., 2010. – 128 с.)

4. Вильчур Я. *Время неволи время смерти. Мартиролог польских детей в период гитлеровской оккупации* / Я. Вильчур, Р. Грабар, З. Токаж. – Варшава: Интерпресс, 1981. – 211 с.
5. Галаджев С. *Что происходит в оккупированных областях Украины [Текст]* / Дивизионный комиссар С. Галаджев. – Союз советских писателей Украины, 1942. – 21 с.
6. Давидич Ю. *Безпритульні та діти-сироти в умовах нацистської окупації (на матеріалах м. Харкова)* // Шевченківська весна – 2014: історія: матеріали XII Міжнародної наукової конференції студентів, аспірантів та молодих учених. / Редкол.: чл.-кор. НАНУ, проф. В.Ф. Колесник (голова), доц. О.Ю. Комаренко (заст. голови), Є.С. Брайлян (відп. редактор) – К.: Логос, 2014. – С. 54 – 56.
7. *Дети Бабьего Яра. Сост. И. Левитас.* – К.: Еврейский совет Украины. Фонд «Память Бабьего Яра», 2008. – 65 с.
8. *Дети войны: Сборник воспоминаний.* – К.: Феникс, 2013. – 80 с.
9. Добров П.В., – Овчинникова Я.С. *Діти і підлітки Донбасу в умовах Великої Вітчизняної війни (1941–1945 рр.): Монографія.* – Донецьк: Донбас, 2012. – 298 с.
10. *Єврейські діти України – жертви Голокосту* / ред. А. Подольський, Ю. Смілянська, М. Тяглий. – К.: Укр. центр вивч. історії Голокосту, 2004. – 56 с.
11. *Зверства фашизма: убийства дітей.* – Фашисты-детоубийцы / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ognev.livejournal.com/179956.html>
12. Івчик Н. *Діти як об'єкт геноциду (на прикладі Голокосту)* // Панорама політологічних студій: Науковий вісник Рівненського державного гуманітарного університету. Вип. 11, 2013. / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.google.com.ua/webhp?sourceid=chromeinstant&ion=1&esprv=2&ie=UTF8#q=.%20%D0%86%D0%B2%D1%87%D0%B8%D0%BA.%20%D0%94%D1%96%D1%82%D0%B8%20%D1%8F%D0%BA%20%D0%BE%D0%B1%CA%BC%D1%94%D0%BA%D1%82> – 14.06.16.
13. Клоков В.І., Кулик І.Г., – Слинько І.І. *Народна боротьба на Україні в роки Великої Вітчизняної війни* / Клоков В.І., Кулик І.Г., – Слинько І.І. – К., 1957. – 220 с.
14. Коваль М.В. *У битві з фашизмом. Соціалістична культура - могутнє знаряддя в народній боротьбі на Україні проти фашистських загарбників* / М.В. Коваль. – К., 1964. – 144 с.
15. Ковба Ж. *Роль Митрополита Шептицького в рятуванні галицьких євреїв у часи Голокосту* / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://prylbychiugcc.at.ua/load/pri_mitropolita_andreja/statti_v_interneti/rol_mitropolita_sheptickogo_v_rjatuванні_galickikh_evrejev_u_chasi_golokostu/9-1-0-22. – 10.04.16.
16. Кучер В.І. *Бойова діяльність антифашистського підпілля на Україні: 1941 – 1944* / В.І. Кучер. – К., 1983. – 237 с.
17. Лаута А.М. *Колгоспне селянство Радянської України в роки Великої Вітчизняної війни* / С.П. Лаута. – К., 1965. – 208 с.
18. Левитас И.М. *Бабий Яр. Спасители и спасенные* / Левитас И. М. – К.: Сталь, 2005. – 570 с.
19. Малаков Д. *Оті два роки... у Києві при німцях* / Д. Малаков; іл. Г. Малакова. – Київ: Амадей, 2002. – 317 с.
20. *Малецький О.Г. Діти війни міста Олександрії: проза* / О.Г. Малецький. – Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2015. – 84 с.
21. *Молодая гвардия (Материалы и документы о работе Краснодарской подпольной комсомольской организации «Молодая гвардия» в тылу врага)* – Л., 1944. – 121 с.
22. *Миколаївщина в роки Великої Вітчизняної війни: 1941 – 1944.* Миколаїв, 2004. – С. 245.

23. Митрополит Андрей Шептицький. Документи і матеріали 1941 – 1944 / Упоряд. Ж. Ковба. – К.: Дух і Літера, 2003. – 502 с.
24. Наконечный В. А. На еврейской волне: Статьи на укр. и рус. языках / Наконечный В.А. – Луцк: Надстырьє, 2006. – 180 с.
25. Наукова бібліотека Національного військово-історичного музею України. – Ф. Оригінали: документи та фото 1941–1945 рр. – Арк. 12 – 13.
26. Поминальна книга «Діти війни – жертви війни». Редактор Федоришин В.В. – Хмельницький: Видавець П.П. Цюпак А.А., 2010. – 128 с.
27. Першина Т. С. Фашистський геноцид на Україні. 1941 – 1944 рр. / Першина Т.С. – К.: Наукова думка, 1985. – 170 с.
28. Праведником народів світу став ще один греко-католицький священик // Департамент інформації УГКЦ / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.ugcc.org.ua/news_single.0.html?tx_ttnews\[pS\]=1249317183&tx_ttnews\[tt_news\]=1639&tx_ttnews\[backPid\]=1&cHash=52b95fb913](http://www.ugcc.org.ua/news_single.0.html?tx_ttnews[pS]=1249317183&tx_ttnews[tt_news]=1639&tx_ttnews[backPid]=1&cHash=52b95fb913). – 10.04.14.
29. Праведники народів світу. Парасюк А. (М.31.2/9838) // Яд Вашем: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://db.yadvashem.org/righteous/righteousName.html?language=ru&itemId=4186813>. – 10.04.14.
30. Праведники народів світу. Сенегга К. (М.31.2/10379) // Яд Вашем: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://db.yadvashem.org/righteous/righteousName.html?language=ru&itemId=4070403>. – 10.04.14.
31. Праведники народів світу. Качмарський (М.31.2/421) // Яд Вашем: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://db.yadvashem.org/righteous/righteousName.html?language=ru&itemId=4015510>. – 10.04.14.
32. Праведники народів світу. Стендзейко К. (М.31.2/7163) // Яд Вашем: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://db.yadvashem.org/righteous/family.html?language=ru&itemId=4017665>. – 10.04.14.
33. Праведники народів світу. Никанор. (М.31.2/421) // Яд Вашем: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://db.yadvashem.org/righteous/family.html?language=ru&itemId=4016616>. – 10.04.14.
34. Праведники народів світу. Цибульников С. (М.31.2/9458) // Яд Вашем: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://db.yadvashem.org/righteous/family.html?language=ru&itemId=5603144>
35. Праведники народів світу. Пустовіт Є. (М.31.2/11159) // Яд Вашем: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://db.yadvashem.org/righteous/family.html?language=ru&itemId=6643735>. – 10.04.14.
36. Синицын А.М. Забота о безнадежных и безпризорных детях в СССР в годы Великой Отечественной войны / А.М. Синицын // Вопросы истории. – 1969. – № 6. – С. 20 – 29.
37. Тронько П.Т. Подвиг твоїх батьків (з історії боротьби, комсомольців і молоді України проти німецько-фашистських загарбників у період Великої Вітчизняної війни 1941 – 1945 рр.) / П.Т. Тронько – К., 1968. – 433 с.
38. Усна історія Уманщини: діти війни – літописці: монографія. / уклад. Т.В. Кузнець (голова), М.М. Рогожа. – О.В. Скус. – Умань: Видавець «Сочінський», 2014. – 100 с.
39. Утевский Б.С. Преступления гитлеровцев против мирного населения / Б.С. Утевский. – М., 1946. – 47 с.
40. Центральний державний архів вищих органів влади та управління (ЦДАВО України). – Ф. 4620. – Оп. 3. – Спр. 289. – Арк. 6.
41. Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО України). – Ф. 1. – Оп. 22. – Спр. 96. – Арк. 24.

42. ЦДАГО України. – Ф. 57. – Оп. 4. – Спр. 27. – Арк. 46 – 47.
43. ЦДАГО України. – Ф. 57. – Оп. 4. – Спр. 29. – Арк. 71.
44. ЦДАГО України. – Ф. 57. – Оп. 4. – Спр. 37. – Арк. 136.
45. ЦДАГО України. – Ф. 57. – Оп. 4. – Спр. 270. – Арк. 115.
46. ЦДАГО України. – Ф. 57. – Оп. 4. – Спр. 287. – Арк. 21.

© **Дмитрий СЛОБОДИНСКИЙ**

ЖИЗНЬ ДЕТЕЙ В ПЕРИОД ГИТЛЕРОВСКОЙ ОККУПАЦИИ УКРАИНЫ

Проанализировано гитлеровскую политику в отношении населения Украины. Освещена жизнь детей на оккупированной территории. Продемонстрировано психическое состояние оккупантов, методы уничтожения и использования детей в качестве биологического материала. Рассмотрены факты спасения еврейских детей украинцами.

Ключевые слова: Украина, Вторая мировая война (1939 – 1945), оккупация, евреи, украинский народ, священники, дети, спасение, нацисты.

© **Dmytro SLOBODYNSKYI**

CHILDREN'S LIFE DURING THE NAZI OCCUPATION OF UKRAINE

Before starting the Second World War the Office NSDAP racial policy was prepared the ideological foundation for future destruction of the population of the conquered territories. There were devised various political, racial and historical theories that justify the superiority of Aryans over other mongrel people.

The Generalplan Ost was the Nazi German government's plan for the colonization of Central and Eastern Europe. Implementation of the plan necessitated genocide and ethnic cleansing on a vast scale to be undertaken in territories occupied by Germany during the Second World War. Some of the plan was partially implemented during the war, resulting indirectly and directly in a very large number of deaths, but full implementation was not considered practicable during the ongoing war effort and was prevented by Germany's defeat.

The plan entailed the enslavement, expulsion, and partial destruction of most Slavic peoples in Europe in particular in Ukraine, whom the Nazis viewed as racially inferior and non-Aryan. The programme operational guidelines, prepared in the years 1939–1942, were based on the policy of Lebensraum designed by Adolf Hitler and the Nazi movement,

as well as being a fulfillment of the Drive towards the East ideology of German expansion to the east. As such, it was intended to be a part of the New Order in Europe.

Children's life during the Nazi occupation of Ukraine was unbearable. Because of physiological reasons is most children suffering from hunger, they were the most vulnerable element of society than used Nazi invaders. Killing a child was to them easy. The children were conducted experiments pumped blood for Wehrmacht soldiers.

Since the beginning of the war until 1942 (when started mass executions of Ukrainian Jews) declared outlawed Jews were brought in to numerous ghettos, where the living conditions were incredibly difficult. Knowing their desperate situation, all the while Ukrainian Jews were supplying food and medicines, helped by clothes that were repeatedly shot. Risked their lives and their families, as simple people who sheltered refugees from death and feed them, and those Ukrainian, were in the administrative positions with occupation authorities. Many Ukrainian policemen who were long accused of shootings of the Jewish people, as it turns out, hid and fed Jews, helped them with escape from the ghettos and prisons.

To increase the chances of saving themselves and their children as Jews gave their Ukrainian families where they immediately became family. Children of Ukrainian families risked at least their parents helping in Jews hiding from Nazi executioners.

The role of the clergy during the Nazi occupation in which thousands were saved Jewish lives. In the mortal danger Ukrainian nation continued to struggle for the life and health of children despite their national differences. This struggle waged against the orders of Nazi authorities, who banned under penalty of death to provide any assistance to Jews including defenseless, innocent children.

So, not wanting to obey the cruel fate the Ukrainian people, as soon as may be trying to save the lives of children, despite the death penalty.

Key words: Ukraine, Second World War (1939 – 1945), the occupation, Jews, Ukrainian people, priests, kids, salvation, the Nazis.